



FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

Archeologie – co a jak

*Co archeologické památky potřebují od nás,
a co nám mohou dát*

FFUK

PhDr. Mgr. Zuzana Bláhová, Ph.D.

Praha 2018





1. Pojem archeologie a pojmy příbuzné

Archeologie je zároveň:

- a) věda, která zkoumá minulost skrze výpověď hmotných a dalších nepísaných pramenů,
- b) soubor metod, jimiž se tyto prameny získávají a (nebo) interpretují.

► **Zájem a působnost archeologie jsou definovány možností použití archeologických výzkumných metod.** **Neplést obor s předmětem studia!**

Archeologizace: proces vyřazování věcí ze živé kultury a ponechávání rozpadu. Vyřazování může být úmyslné (pohřbívání s výbavou, ukrytí pokladů, ukládání obětí do země či skal, odhazování, opouštění obydlí a sídel apod.) i neúmyslné (útok nebo přírodní katastrofa, kdy lidé nestihli odnést majetek nebo ani zachránit holé životy; ztráta věcí).

► **Jakákoli situace, která podlehla archeologizaci, i hostejno zda v době kamenné či včera, může být předmětem archeologického výzkumu.**

Další pojmy:

- prehistorie a protohistorie; archeologie prehistorická, protohistorická, historická;
- archeologie pravěká, raně/vrcholně/pozdně středověká, postmedievální, novověká, archeologie současnosti, industriální
- archeologie klasická, orientální, biblická, egyptologie, mimoevropská archeologie
- kastellologie; archeobotanika aj., petroarcheologie speleoarcheologie
- „archeologie“ letecká, krajinná, experimentální, experienciální = **pouze metody!**
- archeologie (= arch. výzkum, zkoumání) *něčeho*: religiozity, volného času...
- „keltologie“ ...



- **archeologie není omezena časově**, sahá od nejstarších dokladů života a činnosti člověka až do současnosti: umí zkoumat tábořiště lovců starší doby kamenné, zaniklou vesnici či továrnu, živou venkovskou usedlost (např. při přenášení do skansenu), pomáhá vyšetřovat moderní válečné zločiny;
 - **neplatí tedy, že „archeologii zajímá teprve to, co je starší než padesát let, než sto let, apod.“**
- **archeologie není omezena územně**, nachází informace na veškerém území, které člověk po dobu své existence obýval, využíval, ba i jímž jen procházel;
 - **neplatí tedy, že „archeologické nálezy jsou jen ve starých městech, jen na památkách jako třeba Mikulčice, jen do nadmořské výšky 450 m n. m.“**
- **archeologie není omezena hloubkou v zemi**: nálezy se mohou vyskytovat kdekoli v zemi a v geologických uloženinách vzniklých ve čtvrtohorách, mohou být pod vodou (primárně – tzv. nákolní stavby, mosty, brody atd., sekundárně – byly zaplaveny při změně toku řek, vybudováním přehrad, mořem apod.), ale i nad zemí (zásypy stropů a kleneb historických staveb, kapsy pro trámy).
Tam všude vznikaly archeologické situace a vrstvy, a právě jen archeologie má metody, jimiž z nich dokáže vyčíst maximum informací.
Střepy vyorané na poli leží na povrchu, na hradišti na kopci jsou hned pod trávou či listím. Ohniště lovců mamutů v cihelně jsou i přes 10 m hluboko.
 - **neplatí tedy, že „arch. nálezy mohou být až v hloubce od 50 cm“ apod.**



2. Archeologické prameny

Archeologie přináší údaje, které písemné prameny poskytnout nemohou, nebo které jejich svědectví podstatně doplňují. Pro doby a území bez písemných pramenů je jedinou vědou schopnou získat a vyhodnotit historickou informaci.

Archeologickými **prameny** jsou především **archeologické nálezy**. Ty jsou:

- **movité**: nádoby, zbraně nebo šperky, tj. lidské výrobky z různých materiálů a jejich zlomky, kosti lidské i zvířecí....,
- **nemovité**: zdi zaniklých staveb, valy – zbytky dřevohliněných hradeb, mohyly, hroby, jámy s odpady, vrstvy a souvrství zeminy vzniklé lidskou činností atd.

Nejde tedy jen o **věci člověkem vytvořené (artefakty)**, ale i o **věci přírodního původu** vzniklé v souvislosti s lidskou činností (ekofakty).

Archeologickým nálezem – svědectvím o životě a přírodním prostředí v minulosti – jsou též pylová zrnka rostlin, které na nalezišti a v jeho okolí přirozeně rostly nebo jež lidé pěstovali.

Archeologická naleziště: místa, kde se AN našly nebo nalézají; jsou svého druhu nemovitými archeologickými nálezy jako celek.

Archeologická lokalita: evidované a známé naleziště; např. sídliště, pohřebiště, výrobní okrsek, hrad, apod. Obvykle místo s kumulací AN movitých i nemovitých. I **prostor mezi těmito místy** byl lidmi využíván, ale stopy jsou méně výrazné a více rozptýlené (cesty, pole, lovecké revíry). Součástí jejich světa byly i výrazné krajinné prvky. **Archeologickým pramenem je tak i celá historická krajina.**



A nyní to nejzásadnější:

Nejen jednotlivé věci jsou archeologickými prameny. Větší část informace nesou **nálezové souvislosti**, tj. **vztahy** vrstev a zahloubených objektů mezi sebou, příslušnost movitých nálezů do jednotlivých objektů nebo vrstev a jejich poloha uvnitř nich. V tom spočívá jejich **vypovídací hodnota**.

Nálezové souvislosti se považují za *prameny nehmotné*.

*x **nálezové okolnosti** = okolnosti, za nichž k nálezu došlo (při stavbě, sázení stromků apod.). Mají vliv na stav dochování a vypovídací hodnotu nálezů*

Tato unikátní informace, kterou umí přečíst a vyhodnotit pouze archeolog, se v okamžiku byť malého narušení terénu nenávratně fyzicky ztrácí.

Proto archeolog musí **systemový kontext** všech pozůstatků v terénu **pečlivě odkrývat a podrobně dokumentovat** (kreslit na milimetrový papír, popisovat, fotografovat z různých úhlů nebo i natáčet na video, geodeticky zaměřovat, používá se laserové skenování, snímkování z výšky aj.), aby se mohl pokusit **určit, co se v kterém úseku minulosti na nalezišti dělo**.

Dokumentace je podkladem pro **nálezovou zprávu**, která se po zániku původní situace **sama stává pramenem** – jediným svědectvím o určitém kusu minulosti. Je to však pramen **druhotný**, neúplný, nemůže původní skutečnost nahradit.

Podobně jako z nálezových souvislostí na nalezišti čte archeolog zprávy o minulosti ze **vztahů nalezišť** různých druhů **ke krajině** a mezi nimi **navzájem**.



Při získávání a vyhodnocování nálezů a informací **archeologie spolupracuje s řadou dalších věd, zejména přírodních.**

Pro archeologické poznání minulosti jsou důležité i **další druhy pramenů:**

- **kartografické** (staré i aktuální **mapy**; pomáhají poznání krajiny a jejího využívání v minulosti, ukazují polohy již zaniklých sídel, vodních toků apod.),
- **onomastické**, zejména **toponomastické** (na základě **místních a pomístních jmen** je možná identifikace zaniklých sídel a jiných míst, jejich využití atd.)
- **ikonografické** (**vyobrazení** dobových scén pomáhají vysvětlit, jak se nalezené předměty používaly, apod.; zachycují i věci, které se do dneška nedochovaly),
- **etnografické** (srovnávání předmětů i struktur **tradičních společností** nám pomáhá vysvětlit, jak se věci používaly a jak společnosti fungovaly. Můžeme podle nich zkoušet uvažovat o rekonstrukci těch složek zaniklých lidských kultur, které nejsou archeologicky poznatelné – sociální vztahy, náboženství atd.).

Zde již archeologie hraničí a ke společnému prospěchu spolupracuje s dalšími společenskovědními obory – historickou geografii a kartografií, toponomastikou, jazykovědou, dějinami umění, etnografií (etnologií, kulturní antropologií) atd.



3. Archeologický výzkum

Archeologický výzkum nejsou jen vykopávky. Je to vědecké bádání, které se skládá z řady fází od heuristiky a prospekce až po publikaci výsledků.

- **badatelský** – podniknutý čistě a od počátku z vědeckého zájmu,
- **záchranný** – *na místě určeném k narušení/zničení stavbou, zemními pracemi; může mít i formu předstihového výzkumu či dohledu při stavbě/zemních pracech.*

Přípravná fáze: heuristika (literatura a archivy, stav poznání), **terénní průzkumy** - povrchové sběry, pozorování viditelných reliktnů; letecký, geofyzikální průzkum.

Exkavace (vykopávky): cílem nejsou jen nálezy k vystavení, nýbrž **získání maxima informací** o životě v minulosti. Rozebírání terénních situací (krumpáče a lopaty → škrabky a nože, vysavač; *štěteček ne!*), jejich průběžná dokumentace s odebráním movitých nálezů i částí nemovitých situací *in situ*. **Terénní situace je při výzkumu zničena, potom do ní již nelze znovu nahlédnout a nic ověřit.**

Zpracování: nálezy je třeba opatrně očistit a konzervovat, aby se nerozpadly, a hned evidovat, aby se neztratila vazba mezi věcmi a jejich pův. polohou v terénu. Probíhají přírodovědné rozbory, laboratorní dokumentace atd. **Předání do muzea.**

Odborné a vědecké vyhodnocení: sem patří i datování (určení stáří), odborné určení (kulturní příslušnost, způsob výroby a používání). Výsledkem komplexního vyhodnocení je více či méně úplný obraz života na daném území v minulosti.

Zveřejnění výsledků: nálezová zpráva, publikace, muzejní a terénní prezentace.



Vojenice (RK) – letní praxe FFUK





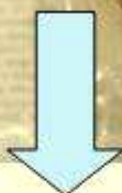
Laboratoř UPOL
2015

FFUK

Vojenice – od terénního výzkumu
přes laboratorní zpracování
k vědeckému vyhodnocení
a muzejní prezentaci



FFUK



FFUK

FFUK

Muzeum Orlických
hor Rychnov n. Kn.



FFUK

FFUK

Terén 2014



4. Archeologické metody datování

- **chronologie relativní:** co je starší a co mladší, popř. stejně staré.
- **chronologie absolutní:** kalendářní datování (v letech, stoletích, tisíciletích).

Metody relativního datování má archeologie společné s jinými vědami:

- metoda **stratigrafie:** níže leží **vrstvy** starší a výše mladší (z geologie).
- metoda **typologie:** definice typů předmětů a konstrukce **vývojových** řad typů na základě stylistické analýzy (z dějin umění, + evolucionismus).
- metoda **srovnávací** a metoda **analogie:** nalezené předměty a situace se **porovnávají** s již známými a podle toho se určuje jejich stáří (obecné metody).
- **kombinační statistika** a další **matematické** analýzy; využití počítačů.

Absolutní datování

- **přímé:** je-li na předmětu **letopočet** (mince, stavební články, kachle, písemné dokumenty), nebo je-li možno nálezu spojit s **historickou událostí** (základy budov s doloženým datem výstavby, zbraně a lidské ostatky na bojištích, spáleništní vrstvy ztotožnitelné s historicky známými požáry, vojenskými útoky atd.).
- **přírodovědné metody absolutního datování:** vázáno na určité materiály a na vhodné podmínky dochování nálezů:
 - **radiokarbonové datování:** z fyziky, poločas rozpadu **uhlíku ^{14}C** (5730 let) či jiných radioaktivních prvků (K, Ar, U, Th); kalibrace pomocí dendrochronologie.
 - **dendrochronologie:** analýza sekvencí **letokruhů** stromů (jsou unikátní)
 - další fyzikální metody, např. **termoluminiscence** k datování keramiky)

**zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů**

- K **provádění archeologických výzkumů** je potřebí oprávnění od Ministerstva kultury (§ 21 a násl.; právnická, teoreticky i fyzická osoba).
- Při všech výzkumech: dohodnout se s vlastníkem (správcem, uživatelem) nemovitosti a respektovat jeho zájem (§ 22 odst. 1; § 24; § 35, 39).
- Při **záchranných archeologických výzkumech** (§ 22 odst. 2), vyvolaných stavbou nebo jinými zemními pracemi, musí ten, kdo svou činností archeologické nálezy ohrožuje a vyvolal potřebu výzkumu, **oznámit záměr stavby** ARÚ AV ČR, **umožnit** jemu nebo jiné oprávněné organizaci **provedení ZAV**, a je-li právnickou osobou anebo je-li fyzickou osobou, jejíž podnikání výzkum vyvolalo, **uhradit náklady na ZAV**. (Nejde o cenu ani o obchodní smlouvu, ZAV se provádí ve veřejném zájmu a není to komerční činnost; v zásadě nejde ani o službu.)
- **Archeologické nálezy** = věci movité i nemovité, jež jsou „*pozůstatkem života člověka a jeho činnosti od počátku jeho vývoje do novověku*“ a „*zachovaly se zpravidla pod zemí*“ (§ 23 odst. 1).
- **Kdo najde archeologický nálezn**, musí to **oznámit** ARÚ nebo nejbližšímu muzeu nejpozději druhého dne potom (§ 23 odst. 2). Musí **ponechat** nálezn i jeho místo tak, jak jej odhalil, nejméně pět pracovních dnů, dokud jej neohledá odborník a neprovede na místě potřebný (byť minimální) ZAV; podle § 176 stavebního zákona musí přitom **zajistit**, aby nálezn nebyl poškozen, zničen nebo ukraden.
- Zákon stanoví i právo na **nálezne** (§ 23 odst. 4).



Vlastnictví...

- **nemovitě AN** (tedy i celá **naleziště** v terénu) jsou součástí pozemku.
- **movité AN** byly dříve státním (národním) majetkem, od 1. 1. 2005 **majetkem krajů** (§ 23, odst. 6; novelizováno zák. č. 1/2005 Sb.); jestliže je cestou arch. výzkumu objeví a vyzvedne organizace zřizovaná státem, stanou se majetkem státu, a je-li to organizace zřizovaná obcí, stanou se majetkem této obce.

Neoprávněné výkopy, provádění archeologického výzkumu způsobem, který poškozuje archeologické dědictví, neohlášení zemních prací nebo nálezu jsou **přestupkem** proti památkovému zákonu (§ 35, 39), na neoprávněné přivlastňování si anebo zničení movitých AN lze uplatnit **trestní zákon** (krádež, poškozování cizí věci - § 247, 257), v případě nemovitých zneužívání vlastnictví (§ 258).

...a ochrana?

- prohlášení za **kulturní památku, národní kult.památku, památkovou rezervaci, památkovou zónu** (§ 2 – 6), zápis na **seznam světového dědictví UNESCO**.
- povolování: žádost vlastníka památky k výkonnému orgánu státní památkové péče; ten si vyžádá vyjádření Národního památkového ústavu, který věc posoudí **odborně**; po tomto vyjádření (není jím vázán!) rozhodne **výkonný** orgán PP (nebo jiný orgán ve vlastním řízení), zda se záměr může realizovat a za jakých podmínek (§ 14). Sílí tendence k omezování této povinnosti. Možnost státní **podpory**.
- žádoucí je **založit ochranu již v rámci územního plánování**.

Zajistit faktickou ochranu není v moci žádného zákona, pokud chybí vůle občanů k jeho dodržování.



Archeologické dědictví – nový pojem

ČR přistoupila 23. září 2000 k **Úmluvě o ochraně archeologického dědictví Evropy – tzv. Maltské konvenci** (č. 99/2000 Sb. mezinárodních smluv).

Tato mezinárodní smlouva je pro nás závazná a ústavní zákon č. 395/2001 Sb. dokonce ustanovuje v případě nesouladu její nadřazenost nad našimi zákony.

Každý stát se podpisem Maltské konvence zavazuje, že zajistí,

- aby archeologická naleziště byla **narušována co nejméně** a maximum arch. nálezů („památek“) aby bylo **chráněno na původním místě v zemi** (čl. 4, odst. ii),
- aby v **územním plánování** a přípravě projektů byli vždy zapojeni archeologové, aby byly **upraveny územní plány** všech úrovní, které by mohly ohrozit AD, a aby se už v nich **počítalo s dostatečným časem a prostředky** na záchranný archeologický výzkum a publikaci jeho výsledků (čl. 5)
- aby **zásahy** do AD byly **minimální** a byly **vždy odborně ošetřeny** (čl. 5),
- aby výzkumy prováděli pouze **oprávnění a kvalifikovaní odborníci**, a to pokud možno nedestruktivně (čl. 3),
- aby stát zajistil vhodné podmínky a dostatek prostředků na **evidenci AD**, jeho **dokumentaci, výzkum a zpracování** výsledků výzkumu (čl. 6),
- aby všechny nálezy (i ty, které nebyly získány výzkumem) byly **přístupné vědeckému zkoumání** (čl. 7, 8),
- aby výsledky výzkumů a významné lokality byly **zpřístupněny veřejnosti** (čl. 9),
- a **nezákonné výkopy** aby byly **postihovány** (čl. 10).



Další zákony:

- **Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy**, v platném znění (zejména po novelizaci zákonem č. 483/2004 Sb.),
= upravuje nakládání s předměty, které jsou součástí **sbírek** – muzejních i jiných včetně soukromých (podmínkou je evidence v CES), a to detailně, co se týče evidence, podmínek v depozitářích, možností jejich využití, zpřístupnění apod.).
- **Zákon č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty**, ve znění novely č. 80/2004 Sb.,
= stanoví režim, v němž se předměty kulturní hodnoty, mj. i AN, mohou prodávat a vyvážet. U většiny stanoví zákon výběr (podle stáří, původu, druhů apod.), pro který platí povinnost získat před prodejem nebo vývozem **osvědčení**. U předmětů sakrální povahy a **u archeologických nálezů** je toto osvědčení nutné **vždy**.
- **Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)**, v platném znění (četné novely!)
= stanoví režim pro plánování a provádění staveb. Řeší jen neočekávané nálezy (§ 176), ne prevenci. Při objevení AN vzniká povinnost oznámit je a pozastavit stavbu; je-li mimořádně cenný, může jej MK ČR prohlásit za kulturní památku; stavební úřad pak může stavební povolení změnit nebo zrušit. Zásadní: **ochrana arch. dědictví je veřejným zájmem**, stavební úřady k ní mají kompetence.
Pozor: „archeologie“ u staveb ani po poslední novele nepřestala být povinná! Památkový zákon platí dál. Pouze se změnil režim kolaudace.



Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění

- k výzkumu jeskyň je nutné povolení orgánu ochrany přírody (§ 10);
- zavádí ochranu paleontologických nálezů a nalezišť (§ 11), která mohou v případě pleistocénních lokalit být i nalezišti archeologickými;
- ustavuje ochranu krajinného rázu, jehož součástí je i historická charakteristika místě či oblasti, tj. archeologické dědictví (§ 12; srov. vymezení CHKO - § 25);

Bylo by žádoucí, aby ochrana přírody a památková péče včetně ochrany AD těsněji spolupracovaly: často chrání tytéž hodnoty, nebo různé hodnoty na těchže místech.

Zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů

- definuje pojmy (lidské pozůstatky a lidské ostatky, pohřbení atd.)
- s lidskými ostatky musí být zacházeno důstojně a tak, aby nedošlo k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku (§ 4);
- § 202a: hanobení lidských ostatků se trestá vězením.

Zákon č. 122/2004 Sb. o válečných hrobech a pietních místech atd.

- válečný hrob = „místo, kde jsou pohřbeny ostatky osob, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci ...“, a to „hrob jednotlivce, hrob hromadný nebo osárium, včetně náhrobků ... a rovněž evidované místo s nevyzvednutými ostatky osob zemřelých v souvislosti s válečnou událostí.“ Přemístění, zrušení nebo jinou změnu než údržbu a úpravu válečného hrobu musí povolit ministerstvo obrany.

Tento předpis musí mít na paměti každý, kdo působí na území historických bojišť (např. z prusko-rakouské války r. 1866). Zákon nevyklučuje ani hroby středověké a pravěké. Měli by podle něj být postihováni nelegální hledači, kteří tyto hroby narušují kvůli získání částí výzbroje a výstroje padlých (viz též výše – hanobení).

Ústava České republiky, Listina základních práv a svobod

(zák. č. 2/1993 Sb. – součást ústavního pořádku ČR)



FILOZOFICKÁ FAKULTA
Karlova

- **čl. 11:** každý má **právo vlastnit majetek** (odst. 1), x odst. 2: zákon stanoví, který majetek z vymezených důvodů smí být pouze ve vlastnictví státu nebo vybraných subjektů (viz § 23a památkového zákona).

Vlastnictví nemůže být absolutní.

- čl. 11 odst. 3: „**Vlastnictví zavazuje. Nesmí být zneužito na újmu práv druhých anebo v rozporu se zákonem chráněnými obecnými zájmy. Jeho výkon nesmí poškozovat lidské zdraví, přírodu a životní prostředí nad míru stanovenou zákonem.**“

- **čl. 15** odst. 2: svoboda vědeckého bádání je zaručena. x čl. 34 odst. 2: „Právo přístupu ke kulturnímu bohatství je zaručeno za podmínek stanovených zákonem“.

Všechny svobody a práva podle této listiny se chápou v rámci platných zákonů.

- **čl. 35:** „Každý má právo na příznivé životní prostředí“ (odst. 1), „na včasné a úplné informace o stavu životního prostředí a přírodních zdrojů“ (odst. 2).

„**Při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.**“ (odst. 4).

Také archeologické dědictví je součástí životního prostředí, resp. zejména příznivého životního prostředí; vychází z úvahy, že lidský život nemá jen hmotné požadavky, jako např. čistý vzduch a čistou vodu, nýbrž také duchovní (myšlenkové a citové) potřeby, k nimž patří estetické působení krajiny, pocit domova a sepětí s předchozími generacemi. (Viz zákon č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na ŽP.)



Archeologická pracoviště v ČR

resort	odborná organizace
Akademie věd ČR	Archeologický ústav AV ČR v Praze Archeologický ústav AV ČR v Brně
Ministerstvo kultury	Národní památkový ústav (ústřední a územní odborná pracoviště) Národní muzeum, Moravské a Slezské zemské muzeum některá specializovaná muzea, některá další muzea
Ministerstvo školství	Univerzita Karlova, FF Ústav pro archeologii Ústav pro klasickou archeologii Univ. Hradec Králové, FF Katedra archeologie, CETA Západoč. univ., FF Katedra archeologie Masarykova univ. v Brně, FF Ústav archeologie a muzeologie Slezská univ. Opava Ústav archeologie Jihočeská univerzita ČB Archeologický ústav Univerzita Palackého OL (+ Univerzita Pardubice, UJEP Ústí n.L.)
samospráva	
obce	městská a jiná obecní muzea
kraje	Ústavy archeolog. pam. péče + Archeologické centrum Olomouc krajská muzea (od 1.10. 2001) okresní muzea (od 1. 1. 2003)
soukromý sektor – o. p. s. (nikoli s.r.o. apod.)	
Archaia (více subjektů), Archeos, ZIP, Labrys, ArcheoPro...	



Archeopark pravěku Všeštery



<http://archeoparkvsestary.cz/>

<https://www.archeoskanzenbrezno.cz/>

<https://www.archeoparkprasily.cz/>

<https://www.archeoparkpavlov.cz/>

<https://www.archeoparkchotebuz.cz/>

<http://www.villanova.cz/>... a řada dalších.

